

РОЛЯТА НА ИНСТРУМЕНТА И НЕГОВАТА СИНТАКТИЧНА РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИ ГЛАГОЛИ ЗА ПРИДВИЖВАНЕ С ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО

Светлозара Лесева^а, Ивелина Стоянова^б

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките^{а,б}

zarka@dcl.bas.bg^а, iva@dcl.bas.bg^б

Резюме. Статията разглежда два подкласа на семантичния клас глаголи за човешка дейност – глаголи за управление на превозни средства и глаголи за пътуване с превозни средства, както и семантичните фреймове, които определят тяхната реализация и обкръжение в изречението – фреймовете Управление на превозно средство и Пътуване с превозно средство. Фокусът е върху фреймовия елемент Превозно средство (като разновидност на Инструмента) и различните му реализации при съчетаване с различни глаголи и други фреймови елементи. Анализът се основава на примери от български и английски език.

Ключови думи: глаголна семантика; инструмент; превозно средство; Уърднет; Фреймнет

1. Въведение

В статията се разглеждат семантичната структура и синтактичната реализация на глаголи за придвижване с помощта на превозно средство, като за целта се използва комплексното семантично и синтактично описание, получено чрез съчетаването на информацията от два лексикално-семантични ресурса – Уърднет и Фреймнет.

Изследваните глаголи се разглеждат като подклас на глаголите за човешка дейност с използване на инструмент (превозното средство). Значенията се извличат от синонимните множества в Уърднет, като въз основа на този ресурс се анализират още: а) семантичните релации между съответните глаголи и б) отношенията им със системата от съществителни, означаващи превозни средства. За описание на валентните особености на предикатите са използвани семантичните фреймове във Фреймнет и асоциираните с тях конфигурации от фреймови елементи и валентни зависимости.

В статията са демонстрирани някои аспекти на универсалността на концептуалното знание, които правят възможен преноса на семантична и в по-малка степен – на синтактична информация между ресурси и езици (в случая от английски към български), като същевременно се вземат предвид спецификите на изследвания език. Анализът на семантичните особености и синтактичната реализация на глаголите и техните обкръжения се основава на реални езикови примери. Използваните принципи и методи могат да бъдат пренесени и за други езици и семантични класове глаголи.

2. Използвани ресурси

В изследването са използвани основно два лексикално-семантични ресурса: а) Принстънският уърднет и неговото българско съответствие, Булнет, и б) Фреймнет.

2.1. Уърднет

Принстънският уърднет, или само **Уърднет**¹ (Miller 1995; Fellbaum 1998), е лексикално-семантична база, която представя изчерпателно лексикалния състав на английския език в структуриран вид под формата на мрежа. Възлите ѝ представляват синонимни множества (синсети) от един или повече синоними, чието значение е еднозначно определено чрез тълковна дефиниция и (в общия

¹ <https://wordnet.princeton.edu/>.

случай) онагледено с примери за употреба, а при необходимост – и допълнително пояснено с помощта на бележки за употребата, граматичните специфики и др. Синонимните множества са свързани помежду си с концептуално-семантични, лексикални и други релации като хиперонимия, меронимия, антонимия, подобие, каузация, подсъбитие и др.

В настоящото изследване се използва и разработеният за български **Булнет** (Коева 2021), като еквивалентните синонимни множества в двата ресурса са съотнесени помежду си посредством еднозначен междуетиков идентификатор.

Двата уърднета служат като източник за извличане на следната информация:

- Списък с лексикалните единици, означаващи превозни средства. Данните включват 525 лексеми на български и 519 лексеми на английски език и се използват за автоматичното извличане на примери.
- Списък с глаголните лексикални единици, означаващи управление на превозни средства – 28 глагола на български и 35 глагола на английски език.
- Списък с глаголните лексикални единици, които изразяват пътуване с превозни средства – 17 глагола на български и 67 на английски език.
- Разширен списък с глаголните лексикални единици за движение – 2724 глагола на български и 2508 на английски език.

2.2. Фреймнет

Фреймнет² (Baker et al. 1998; Baker 2008) е лексикално-семантичен ресурс, който представя информация за съчетаемостта на лексемите чрез система от семантични фреймове в теоретичния апарат на фреймовата семантика. Фреймовете представляват схематични описания на концептуалната структура на ситуациите посредством множеството от участници в тях и обстоятелствата, при които протичат, обединени под общото название **фреймови елементи** (Baker et al. 1998; Ruppenhofer et al. 2016). В зависимост от статуса си фреймовете елементи се делят на ядрени, периферни и извънтематични. Ядрените съответстват на първостепенните участници в ситуацията, които в специфичната си конфигурация обобщават най-съществената информация за съчетаемостта на лексемите, а в случая с глаголите – предимно за техните семантични аргументи. Периферните фреймови елементи характеризират ситуациите по принцип, често от гледна точка на определени обстоятелства (време, място, начин и др.), а екстратематичните ги поставят в плана на по-обща ситуация или сценарий. В настоящото изследване фокусът е поставен върху ядрените фреймови елементи, доколкото те съответстват на глаголните аргументи (Baker et al. 1998), а където е релевантно, ще бъдат анализирани и някои от периферните.

Едно от най-важните предимства на Фреймнет е корпусът от изречения, онагледяващи синтактичната реализация на лексемите, в които синтактичните групи, чрез които са реализирани фреймовете елементи, видът на синтактичните фрази, а в част от случаите – и функцията им в изречението, са анотирани еднозначно. Корпусът дава възможност за извършването на лингвистични обобщения за английски, както и на съпоставителни изследвания с други езици. В анализа, представен в статията, извлечената семантична и синтактична информация е използвана и като отправна точка за анализа на съчетаемостта на глаголите в българския език.

С оглед на съчетаването на богатата лексикална и семантична информация, която е изводима от двата ресурса, в изследването са използвани данни, получени чрез автоматичното съотнасяне на техните единици (Tonelli, Pighin 2009; Palmer 2009; Palmer et al. 2014; Leseva, Stoyanova 2020), при което на синонимни множества от Уърднет са приписани семантични фреймове от Фреймнет.

2.3. Илюстративни примери

Илюстративните примери за български са извлечени от Българския национален корпус (Коева et al. 2012) и интернет, а за английски – от анотирания корпус на Фреймнет. Примерите се състоят от пълни изречения, които съдържат глагол за управление на превозно средство или за пътуване с

² <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>.

превозно средство. Общият обем на данните възлиза на 376 примера за английски и 300 примера за български.

В извлечените изречения са маркирани автоматично превозните средства, ако такива се срещат, за да бъдат разгледани конфигурациите от фреймови елементи, в които се употребяват глаголите от разглежданите рамки. В допълнение са извлечени и изречения, в които се срещат превозни средства и глаголи за движение с по-общо значение, за да бъдат разгледани и други възможни контексти, в които се реализира изследваният фреймов елемент.

3. Семантично описание на глаголите за придвижване с превозни средства в английския език

Моделът на семантично описание, възприет в настоящата статия, се основава на семантичните фреймове и тяхното представяне във Фреймнет. Лексиката, включваща глаголи за движение с помощта на превозни средства или приспособления, е организирана в система от няколко фрейма, чийто гръбнак представляват нелексикализираният Използване на превозно средство (*Use vehicle*), описващ прототипната ситуация, и двата фрейма, които я перспективират от гледна точка на начина, по който лицето или лицата, които се придвижват, взаимодействат с превозното средство.

При първия от перспективиралите фреймове, Управление на превозно средство (*Operate vehicle*)³, се концептуализира ситуация, при която Водач предизвиква задвижването и направлява Превозното средство, с което самият той се придвижва, а при втория, Пътуване с превозно средство (*Ride vehicle*)⁴ – ситуация, при която пътник (Тема) се придвижва с помощта на Превозното средство, което не се намира под негов пряк контрол. По-долу ще бъдат разгледани двата лексикализирани фрейма, като ще се спрем на ядрените фреймови елементи и синтактичната им реализация.

3.1. Управление на превозно средство

Фреймът описва движението на Превозно средство, извършващо се под контрола на одушеено същество (в общия случай лице), което го управлява чрез извършването на определени волеви действия, които могат да включват както физически движения, изискващи умения и координация, така и изпълнението на сложни команди, изискващи специална подготовка и обучение. Фреймовият елемент има изразени агентивни характеристики и се реализира в подложна позиция.

В зависимост от конкретния глагол Превозното средство може да бъде сложен самоходен апарат или машина, както и по-просто приспособление, с помощта на което се извършва движението в определена околна среда. В редица случаи Водачът се намира във вътрешността на средството, което управлява, но това не е задължително (*cycle* ‘карам колело, мотоциклет’), а в някои случаи то има по-скоро помощен характер, като Водачът си служи с тялото си, за да се задвижва (*ski* ‘карам ски’, *skate* ‘карам кънки’). Превозните средства имат инструментален характер.

При част от глаголите фреймовият елемент Превозно средство може да се изрази като отделен конституент (1.а.), най-често като пряко допълнение, по-рядко като предложна фраза. При други предикати обаче реализацията му е възможна само при определени обстоятелства. Тази особеност се наблюдава при глаголи, образувани от еднокоренно съществително, най-често означаващо съответното превозно средство, които инкорпорират фреймовия елемент Превозно средство в семантичната и морфологичната си структура (1.б.). Полученият глагол е непреходен, а инкорпорираният елемент (Jackendoff 1990) най-често не се реализира синтактично. Изразяването му обаче е възможно, ако съответният конституент (предложна фраза) съдържа допълнителна, по-детайлна характеристика на превозното средство (1.в.).

³ https://framenet.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Operate_vehicle. Представените лингвистични обобщения се основават на дефиницията на фреймовете, фреймовите елементи и селективните им ограничения във Фреймнет, както и на анализ на анотирания данни. Повечето от примерите са опростени или адаптирани с оглед на ограниченията за пространство.

⁴ https://framenet.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Ride_vehicle.

- 1.а. [*Women pilots*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *are allowed to fly* [*combat planes*]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP*}
 ‘Жените получават правото да **пилотират** военни самолети.’
- 1.б. [*The group*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *biked*_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} [*all the way across the country*]_{ПЪТ:NP*}
 ‘Групата **кръстосва на мотори** цялата страна.’
- 1.в. [*Tim*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *biked*_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} [*across the country*]_{ПЪТ:PP} [*on an old 10-speed*]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP*}
 ‘Тим **обикаля** из страната на стар 10-скоростен мотор.’

Тъй като принадлежат към сферата на движението, фреймовете, свързани с придвижване с помощта на превозни средства, наследяват част от семантичната си структура – по-конкретно идеята за преместване в пространството по определен маршрут – от прототипния фрейм Движение (Motion). Маршрутът от своя страна се разглежда като съставен от три елемента: Източник, Път и Цел. Източникът е конкретно място или обект, който служи за отправна точка на движението, а Целта – място или обект във, до или в близост до който Превозното средство се намира при приключването на движението си. Пътят представлява част от траекторията, разположена между (но необхващаща) началната и крайната точка (2.а.), или референтен физически обект, покрай който преминава траекторията на движение (2.б.):

- 2.а. [*The children*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *biked*_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} [*along the dirt road*]_{ПЪТ:PP*}
 ‘Децата **караха колела** по прашния път.’
- 2.б. [*They*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *rowed* [*past the island*]_{ПЪТ:PP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}
 ‘Те **гребяха** покрай острова.’
- 3.а. [*She*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *aimlessly motored* [*around the city*]_{ОБЛАСТ:PP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}
 ‘Тя безцелно **караше (с колата)** из града.’
- 3.б. [*She*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *drove* [*from home*]_{ИЗТОЧНИК:PP} [*to school*]_{ЦЕЛ:PP} *and back* []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}
 ‘Тя **кара/шофира** от къщи до училище и обратно.’
- 3.в. * [*She*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *drove* [*from home*]_{ИЗТОЧНИК:PP} [*to school*]_{ЦЕЛ:PP} [*around the city*]_{ОБЛАСТ:PP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}
 *‘Тя **кара/шофира** от къщи до училище из града.’
- 3.г. [*He*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} *rowed* [*ashore*]_{ЦЕЛ:AdvP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}
 ‘Той **гребеше** към брега.’

Фреймовите елементи, характеризиращи траекторията на движението, могат да включват географски и други природни обекти и образувания, както и създадени от човека обекти, които заемат място в пространството, като Пътят често се характеризира с (относително) голяма дължина, а Областта – с обширна площ. Синтактично те се изразяват чрез локативни предложни (3.а.), по-рядко – адвербиални фрази (3.г.).

3.2. Пътуване с превозно средство

Фреймът описва придвижването в пространството на Тема с помощта на Превозно средство, което не се намира под прекия ѝ контрол.

Основната отлика между този фрейм и Управляване на превозно средство е, че (за разлика от Водача) субектът, който извършва движение с помощта на превозното средство (Тема), не го управлява, а в общия случай се намира във или върху Превозното средство в ролята на пътник. Същевременно обаче кодирането на движението е центрирано върху изменението на местоположението

на Темата като субект на движението, срв. например с фрейма Пренасяне (Bringing), където Темата е пасивен обект, чието преместване в пространството е пряко каузирано от друг участник (4.б.). В съответствие с това в изследвания фрейм Темата се изразява в подложна позиция.

4.а. [She]_{ТЕМА:NP.Ext} **rode** [the bus]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP} [to school]_{ЦЕЛ:PP}.
‘Тя **пътуваше** / **се возеше** с автобуса до училище.’

4.б. [Her father]_{АГЕНС:NP} **drove** [her]_{ТЕМА:NP} [to the station]_{ЦЕЛ:PP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI}.
‘Баща ѝ я **закара** до гарата.’

От асиметрията между Водача и Темата при концептуализацията на разглежданите фреймове може да се очаква следната разлика в характера на фреймовия елемент Превозно средство. Както бе посочено, част от предикатите в Управление на превозно средство включват приспособления, изискващи волеви координирани действия и умение от страна на Водача. Тъй като Темата няма активно участие в движението, то селективните ограничения за фреймовия елемент Превозно средство във фрейма Пътуване с превозно средство стесняват неговото значение спрямо съответствието му във фрейма Управление на превозно средство.

Превозното средство може да се изрази синтактично като предложна фраза (5.а.) или като пряко допълнение (5.б.).

5.а. [The team]_{ТЕМА:NP.Ext} **sailed** [to America]_{ЦЕЛ:PP} [on an ocean liner]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}.
‘Екипът **плава** до Америка с/на презокеански лайнер.’

5.б. [She]_{ТЕМА:NP.Ext} **rode** [the bus]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP} [to school]_{ЦЕЛ:PP}.
‘Тя **пътуваше** с автобуса до училище.’

И двата фрейма позволяват изразяването на фреймовия елемент Превозно средство като пряко допълнение и като предложна фраза. По-долу е представено обобщение въз основа на анализа на разглежданите глаголи.

3.3. Специфики на изразяването на фреймовия елемент Превозно средство

Двата фрейма демонстрират следните тенденции.

(I) Управление на превозно средство

При фрейма Управление на превозно средство част от предикатите са преходни, като поне в примерите в корпуса на Фреймнет Превозното средство най-често се изразява синтактично и предпочитаната реализация е като пряко допълнение, макар да се срещат примери и с предложна фраза (*drive* ‘карам’, *fly* ‘пилотирам’, *ride* ‘яздя’, *sail* ‘плавам’). Така например за глагола *drive* ‘карам’ прякообектно изразяване се среща в 31 изречения (6.а.), а предложно – едва в 2 изречения (6.б.), а за глагола *fly* ‘пилотирам’ може да се обобщи, че на практика във всички примери, илюстриращи фрейма Управление на превозно средство, разглежданият фреймов елемент е изразен синтактично като пряко допълнение (6.в.). Необходим е допълнителен анализ, за да се елиминира или потвърди наличието на реализация като непряко допълнение предвид факта, че в този случай е вероятна интерпретацията на глагола със значението, характерно за фрейма Пътуване с превозно средство, представено в (6.г.). Само преходен е глаголът *pilot* ‘пилотирам’.

6.а. [He]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **drove** [a rented car]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP}.
‘Той **караше** кола под наем.’

6.б. [He]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **was driving** [around]_{ОБЛАСТ:AdvP} [in his van]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}.
‘Той **караше** наоколо с вана си.’

6.в. [The prince]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **flew** [a Royal Navy helicopter]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP}.
‘Принцът **пилотира** хеликоптер на военноморската авиация.’

6.г. [I]_{ТЕМА:NP.Ext} **have never flown** [in an airplane]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}.
‘Никога **не съм летял** със самолет.’

При друга част от глаголите, като *paddle* ‘гребя’, *row* ‘гребя’, *peddle* ‘управлявам с помощта на педали’, *tack* ‘плувам срещу вятъра’, *taxi* ‘рулирам; карам да рулира’, фреймовият елемент Превозно средство най-често остава имплицитен и получава неопределена, конвенционална интерпретация (обикновено човек шофира кола, гребе, плавайки с лодка, и под.; вж. 3.а. и 3.г.). В малка част от случаите се реализира синтактично като пряко допълнение, обикновено стесняващо значението на конвенционалния фреймов елемент (7.а. и 7.б.).

- 7.а. [*He*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **rowed** [*the canoe*]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP.Obj} [*fast*]_{НАЧИН:AdvP} [*through the river*]_{ПЪТ:PP}
‘Той **гребеше** бързо с кануто по реката.’
- 7.б. [*Ram*]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **peddled** [*the rickshaw*]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP.Obj} [*along the small lanes*]_{ПЪТ:PP}
‘Рам **караше (въртейки педали)** рикшата по малките улички.’

Най-голямата част от предикатите във фрейма Управляване на превозно средство (*bike* ‘карам колело, мотор’, *boat* ‘плавам с лодка’, *cycle* ‘карам колело, мотоциклет’, *ski* ‘карам ски’, *skate* ‘карам кънки’ и др.) спадат към предикатите с инкорпориран елемент Превозно средство, които, както бе споменато, не приемат пряко допълнение и само при определени обстоятелства позволяват предложното изразяване на конкретизация на този фреймов елемент.

Съществуват и глаголи като *motor* ‘шофирам, управлявам автомобил’, който не е преходен, без обаче да инкорпорира Превозното средство. В наличните примери този фреймов елемент е имплицитен и подразбиращ се от широкия контекст.

(II) Пътуване с превозно средство

Аналогично на енокоренните им съответствия от фрейма Управляване на превозно средство при предикатите *fly* ‘пилотирам; летя’, *sail* ‘плавам’ (както и глаголът *ride* ‘возя се’ като аналог на *drive* ‘карам’) в значенията, описвани от фрейма Пътуване с превозно средство, разглежданият фреймов елемент може да бъде изразяван като пряко допълнение или като предложна фраза. Анотираните данни за *fly* ‘летя’⁵ показват подчертана разлика спрямо значението на глагола, описвано от фрейма Управляване на превозно средство, където доминиращо е прякообектното изразяване, а именно: в голяма част от случаите (20 от общо 26) изследваният фреймов елемент остава имплицитен и получава конкретна, изводима от прекия контекст или по-често – конвенционална интерпретация (8.а.). Много по-рядко (5 примера) се реализира като предложна фраза (8.б.) или като пряко допълнение (1 пример – (8.в.).

- 8.а. [*They*]_{ТЕМА:NP.Ext} **flew** [*to Washington*]_{ЦЕЛ:PP} [_]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI}
‘Те **летяха (със самолет)** до Вашингтон.’
- 8.б. [*I*]_{ТЕМА:NP.Ext} **have never flown** [*in an airplane*]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}
‘Никога **не съм летял** със самолет.’
- 8.в. [*We*]_{ТЕМА:NP.Ext} **flew** [*North-west Airlines*]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP.Obj} [*from Gatwick*]_{ИЗТОЧНИК:PP}
‘**Летяхме** със Северозападните авиолинии от Гетуик.’

Сходни са заключенията и за глаголите *coast* ‘спускам се, движа се по инерция’, *hitchhike* ‘пътувам на автостоп’, *taxi* ‘рулирам’: характерно е имплицитирането на Превозното средство, а при синтактично изразяване се наблюдава превес на предложното над прякообектното изразяване.

Останалата част от глаголите и в този фрейм – *bus* ‘возя се на автобус’, *jet* ‘летя със свръхзвуков самолет’, са непреходни отименни предикати, инкорпориращи Превозното средство. Въпреки че не са включени във Фреймнет, този подклас може да се допълни с аналогични глаголи, фигуриращи в Уърднет и други лексикографски източници: *cab* ‘возя се на такси’, *taxi* ‘возя се на такси’, *train* ‘возя се на влак’, *rail* ‘возя се на влак’, *metro* ‘возя се на метро’, *tram* ‘возя се на трамвай’, *tube* ‘возя се на метро’. Както бе коментирано, в тези случаи разглежданият фреймов елемент обикновено не се изразява.

⁵ Глаголите *ride* ‘возя се’ и *sail* ‘плавам’ са представени от малко на брой примери, което налага извършването на допълнителни наблюдения.

По-различно е поведението на глагола *take* със значение ‘вземам, хващам (някакъв транспорт)’, който получава значението си от съчетанието с конкретни съществителни, заемащи позицията на прякото допълнение (9):

9. [John]_{ТЕМА:NP.Ext} **took** [the plane]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP.Obj} [to Baghdad]_{ЦЕЛ:PP}
 ‘Джон **хвана** самолет за Багдад.’

Паралелно с изразяването на Превозното средство в редица случаи при езиковата реализация на глаголите за придвижване с превозно средство се отдава предпочитание и на изразяването на други фреймови елементи като Източник, Цел, Път, Област, чрез които се поставя акцент върху реалната цел, причина или под. за извършването на движението (10.а. – 10.в).

- 10.а. [They]_{ТЕМА:NP.Ext} **rode** []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI} [to the city]_{ЦЕЛ:PP}
 ‘Те **отидоха с кола** в града.’

- 10.б. [She]_{ТЕМА:NP.Ext} **flew** []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI} [home]_{ЦЕЛ:AdvP} [from Canada]_{ИЗТОЧНИК:PP}
 ‘Тя **се върна със самолет** от Канада.’

- 10.в. [She]_{ТЕМА:NP.Ext} **can metro**_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} **and then uber**_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} [across the bridge]_{ПЪТ:PP}
 ‘Тя може да **пътува с метро** и после да **прекоси с Uber** по моста.’

4. Семантично описание на глаголите за придвижване с превозни средства в българския език

По-долу ще бъдат разгледани глаголите в българския език, чието значение се описва чрез разглежданите фреймове. Прави впечатление, че разглежданите класове предикати в български са представени от по-малък брой глаголи. В общия случай се наблюдават глаголи като *карам*, *яздя*₁, *пилотирам*, които принадлежат към фрейма Управление на превозно средство, глаголи като *возя се*, *яздя*₂, които реализират фрейма Пътуване с превозно средство, и глаголи като *летя*, *плавам*, които в различни свои употреби могат да реализират и двата фрейма, но не са обособени като отделни значения.⁶ Образуването на глаголи от имена в тази част от българската лексика не е типично, а значенията на съответните английски глаголи се предават аналитично: *карам колело*, *пързям се с кънки*, *пускам се със ски* и т. н.

Наблюденията показват, че в българския език Водачът, Темата и локативните фреймови елементи (Източник, Път, Цел, Област) се реализират по аналогичен начин както в английски: Водачът и Темата заемат подложната позиция на съответните изречения, а останалите фреймови елементи се изразяват чрез предложни фрази или адverbiali с локативен характер (11.а. – 11.г.).

- 11.а. [Тя]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **шофираше** *безцелно* [из града]_{ОБЛАСТ:PP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI}

- 11.б. [Тя]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **ходеше** [с кола]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} [от къщи]_{ИЗТОЧНИК:PP} [до училище]_{ЦЕЛ:PP}

- 11.в. *[Тя]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **ходеше** [с кола]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} [от къщи]_{ИЗТОЧНИК:PP} [до училище]_{ЦЕЛ:PP} [из града]_{ОБЛАСТ:PP}

- 11.г. [Той]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **гребеше** [навътре]_{ЦЕЛ:AdvP} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI}

Основните различия се наблюдават при изразяването на фреймовия елемент Превозно средство. По-долу ще бъдат представени приликите и отликите.

⁶ *Летя* ‘2. За човек – пътувам на летателен апарат’. *Плавам* ‘3. Пътувам по вода с кораб, лодка и под.; плувам’. *Яздя*_{1,2} ‘1. Седя на кон, магаре, велосипед и под. и ги карам да се движат, като управлявам движението им; яхам. || Движа се, пътувам възседнал на кон, магаре и др.’. (Значенията на *летя* и *плавам* са от *Речника на българския език* (РБЕ/РВЕ), а на *яздя* – от *Речника на съвременния български книжовен език* (РСБКЕ / RSBKE).)

Управляване на превозно средство

В българския език преходните глаголи (*карам, яздя, шофирам, пилотирам*)⁷ се отличават от съответствията си в английски в следния основен аспект: в общия случай изразяват Превозното средство само като пряко допълнение (12.б. и 12.в.). В това отношение тези глаголи имат поведението на *pilot* ‘пилотирам’ (и потенциално *fly* ‘пилотирам’). Единствено *карам* допуска и реализация с предложна фраза, която при това ясно показва инструменталния характер на фреймовия елемент (12.г.).

Наред с това поне от анализирания примери може да се съди, че предпочитанието към имплицирането на Превозното средство се наблюдава по-често при *карам*, когато означава ‘управлявам автомобил’ (12.а), и при *яздя* в употребата ‘яздя кон’. При съчетанието на тези два глагола с други компленти Превозното средство най-често се изразява. За глагола *пилотирам* е характерно изразяването на разглеждания фреймов елемент. Що се отнася до *шофирам*⁸, той по определение включва информация за типа превозно средство, което позволява съответният фреймов елемент да остава имплицитен (12.д.).

- 12.а. [Той]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **караше** [по улиците]_{ПЪТ:PP} без посока []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}
12.б. През войната [той]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **пилотира** [бомбардировач]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP.Obj*}
12.в. [Мъжът]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **шофираше** [кола под наем]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:NP.Obj*}
12.г. []_{ВОДАЧ:INI} **Карахме** [с колата]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} [до часовниковата кула]_{ЦЕЛ:PP*}
12.д. **Шофираше** [жена му]_{ВОДАЧ:NP.Ext} []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI*}

На второ място, за разлика от английския език инкорпорацията в тази част от българската лексика е доста по-непродуктивна и в повечето случаи съответните английски значения се изразяват чрез съчетания от глагол и съответното Превозно средство. Универсално се използва глаголът *карам* (*карам велосипед, карам колело, карам ски, карам кьнки*), а с по-висока степен на ограниченост – и глаголите *яздя* (*яздя велосипед, яздя мотор*), *пързям се* (*пързям се със ски, пързям се с кьнки*) и др. Именно това са контекстите, в които *карам* и *яздя* изискват синтактичното изразяване на Превозното средство, тъй като в отсъствие на ясен предходен контекст ще се възприемат в конвенционалното си значение (‘управлявам автомобил’ и ‘яздя кон’).

При *карам* и *яздя* Превозното средство се реализира в прякообектна позиция, а при рефлексивните *пързям се, спускам се* – като предложна фраза. Тук може да се отнесе и глаголът *возя се*, който в основното си значение спада към фрейма Пътуване с превозно средство, в съчетания като *возя се на ски*. Това е възможно, тъй като, както бе коментирано по-горе, придвижването със ски, кьнки и подобни приспособления изисква активното участие на този, който си служи с тях.

Макар и рядко, в българския език също се срещат отименни предикати с инкорпорирано Превозно средство. Такива са глаголите *планирам* и *сърфирам* и някои други образувания, които подобно на английските си еквиваленти са непреходни и най-често не изразяват разглеждания фреймов елемент (13.а. – 13.б.).

- 13.а. В началото спортът се заключавал в това [бордистът]_{ВОДАЧ:NP.Ext} да **сърфира**_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} [върху уейкборда]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}
13.б. Обучават военни да []_{ВОДАЧ:CNI} **парашутират**⁹_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INC} [на вражеска територия]_{ЦЕЛ:PP*}

За разлика от съответствията си в английски глаголите *летя, плавам, гребя* са непреходни, като Превозното средство се изразява с предложна фраза. Същевременно, както и при английските им съответствия, този фреймов елемент често може да остане имплицитен (срв. 14.а. и 14.б.; 14.в. и 14.г.).

⁷ *Карам* ‘4. Управлявам, правя да се движи, да върви превозно средство, кон и др.’ (РБЕ / RBE).

⁸ *Шофирам* ‘Карам, управлявам автомобил’ (РСБКЕ / RSBKE).

⁹ В речниците този глагол е засвидетелстван или в преносното си значение (РНД / RND 2001, или в значение ‘слизам надолу със самолет’ (РЧД / RChD 1982; БЕР / BER 1999).

- 14.а. [Ветеранът]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **лети** [на най-новите образци самолети]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}
 14.б. От два часа [те]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **летяха** []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI} [на автопилот]_{СРЕДСТВО:PP}
 14.в. [Някакви авантюристи]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **гребяха** [с лодки]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} в далечината.
 14.г. [Двамата]_{ВОДАЧ:NP.Ext} **гребяха** []_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:INI} [по канала]_{ПЪТ:PP}

Пътуване с превозно средство

Глаголите от този фрейм включват малък брой предикати за придвижване с превозно средство като *возя се, летя, плавам, яздя*. За разлика от съответствията им в английски, при които е възможна реализация на Превозното средство както прякообектно, така и чрез предложна фраза, *возя се, летя* и *плавам* са интранзитивни и изразяват този фреймов елемент единствено като непряко допълнение (15.а. – 15.в.). От посочените глаголи единствено *яздя* има и преходни употреби, срв. (15.г.) и (15.д.). Същевременно, подобно на английските си еквиваленти, разглежданите български предикати също проявяват тенденция към имплицирание на Превозното средство и приписването на конвенционална семантична интерпретация.

- 15.а. [Тя]_{ТЕМА:NP.Ext} **се вози** [на метрото]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} почти всеки ден.
 15.б. [Тя]_{ТЕМА:NP.Ext} **летя** [със самолет]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} [до Варна]_{ЦЕЛ:PP}
 15.в. [Двамата]_{ТЕМА:NP.Ext} често **плават** [с яхта]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} [покрай фиорда]_{ПЪТ:PP}
 15.г. [Завързаното момче]_{ТЕМА:NP.Ext} **яздеше** [на кон]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP} най-отзад.
 15.д. [Монахът]_{ТЕМА:NP.Ext} **яздеше** [дръгливо магаре]_{ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:PP}

В българския език не се срещат глаголи, спадащи към фрейма Пътуване с превозно средство, при които да се наблюдава инкорпориране на Превозното средство, като очаквано фреймът се характеризира с по-малко лексикално разнообразие в сравнение с английски.

Анализът, извършен дотук, насочва към необходимостта от по-голяма корпусна извадка от различни (паралелни и други) корпуси, която да позволи надежден едноезиков и сравнителен анализ за извеждането на типовете контексти на реализация на изследваните глаголи, включително по отношение на локативните фреймови елементи и тяхната съвместна реализация с Превозното средство.

5. Заключение и бъдеща работа

В хода на бъдещите изследвания се планира да бъдат подложени на по-детайлен анализ и да бъдат проследени реализациите на фреймовите елементи в разглежданите семантичните фреймове, както и в свързани с тях други фреймове. Така например наблюденията показват, че някои по-обща глаголи за движение (*обикалям, ходя, пътувам, придвижвам се, отивам* и др.) в съчетание с конкретизиращи фрази, обозначаващи превозното средство, могат да изразяват близки до разглежданите в настоящата статия значения, които се отнасят към други фреймове, например Пътуване (Travel): *Тя пътува с влак до Варна; Обикновено пътешестват през лятото*. От теоретична, а и от практическа гледна точка е важно да се очертаят зоните на припокриване и да се уточнят разликите при подобни случаи.

Наред с това се планира разширяване на изследването по посока на глаголи, останали встрани от фокуса на статията: по-специализирани глаголи, които могат да се разглеждат като хипоними на някои от анализираните предикати (*глисирам, планирам*), незасвидетелствани в лексикографските ресурси лексикални образувания (*парашутирам*), разговорни глаголи като *бръмча (с колата), джиткам* и под.

Предвижда се задълбочаването на анализа на аотираните примери на английски език и лингвистичните обобщения, които могат да се изведат въз основа на този анализ, с оглед на приложимостта им към изучаването на българските глаголи. Изходният ресурс (Фреймнет) предоставя голямо количество данни за различните реализации на семантичните фреймове и фреймовите елементи, а следователно – и богат материал за едноезиков и сравнителен анализ на универсалните и езиковоспецифичните особености както в лексикалната семантика на езиковите единици, така и в

синтактичната им реализация. Сравнителните анализи както при тези, така и при други глаголи за движение подкрепят тезата, че семантичното описание, съдържащо се в семантичните фреймове, е в голяма степен преносимо от един език към друг, в случая – от английски към български.

Като задача за бъдеща работа остава и анализът на Превозното средство в съпоставка с фреймовия елемент Инструмент в по-общия клас глаголи за човешка дейност. Изследването на взаимоотношенията между по-общ и по-конкретен фреймов елемент ще спомогне за изграждането на йерархия на фреймовите елементи и проследяване на семантичните характеристики, които се наследяват от Инструмента. Това ще даде възможност и за по-прецизното описание на семантичните и синтактичните ограничения при реализирането на фреймовите елементи в речта.

Не на последно място, бъдещата работа си поставя за цел изучаването на аспектиалните характеристики на глаголите, изразяващи движение с помощта на превозно средство, включително в плана на по-общия клас на глаголите за движение.

Благодарности

Разработката е осъществена по проекта „Онтология на предикатите за действие – лингвистично моделиране с фокус върху българския език“, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“, Договор № КП-06-Н80/9 от 8.12.2023 г.

Цитирана литература / References

- БЕР 1999: *Български етимологичен речник. Т. 5. Падез – пуска*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (BER 1999: *Balgarski etimologichen rechnik. T. 5. Padezh – puska*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)
- РБЕ: *Речник на българския език (онлайн). А – системност*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [20.01.2025] (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik (online). A – sistemnost*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [20.01.2025])
- РНД 2001: *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство. (RND 2001: *Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- РСБКЕ: *Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). Сит – яшност*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [20.01.2025] (RSBKE: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik (online). Sit – yashnost*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [20.01.2025])
- РЧД 1982: *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Издателство на БАН. (RChD 1982: *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Baker 2008: Baker, C. F. FrameNet: Present and Future. – In: Webster, J., N. Ide, A. Chengyu Fang (Eds.). *The First International Conference on Global Interoperability for Language Resources*. Hong Kong: City University.
- Baker et al. 1998: Baker, C. F., Ch. J. Fillmore, J. B. Lowe. The Berkeley FrameNet project. – In: *COLING-ACL '98: Proceedings of the Conference*. Montreal, Canada, pp. 86 – 90.
- Fellbaum 1998: Fellbaum, C. (Ed.). *WordNet: an electronic lexical database*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff 1990: Jackendoff, R. S. *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Koeva et al. 2012: Koeva, Sv., I. Stoyanova, Sv. Leseva, T. Dimitrova, R. Dekova, E. Tarpomanova. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design. – *Journal of Language Modelling*, Vol. 0, No. 1, pp. 65 – 110.
- Koeva 2021: Koeva, Sv. The Bulgarian WordNet: Structure and specific features. – *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*, Vol. 8, No. 1, pp. 47 – 70. < https://www.papersofbas.eu/images/Papers_2021-1/Koeva_optimized.pdf > [18.01.2025]
- Leseva, Stoyanova 2020: Leseva, Sv., I. Stoyanova. Beyond Lexical and Semantic Resources: Linking WordNet with FrameNet and Enhancing Synsets with Conceptual Frames. – In: Koeva, Sv. (Ed.). *Towards a Semantic Network Enriched with a Variety of Semantic Relations*. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, pp. 21 – 48.
- Miller 1995: Miller, G. A. WordNet: A lexical database for English. – *Communication of the ACM*, Vol. 38, No. 11, pp. 39 – 41.
- Palmer 2009: Palmer, M. Semlink: linking PropBank, VerbNet and FrameNet. – In: *Proceedings of the Generative Lexicon Conference*, pp. 9 – 15.
- Palmer et al. 2014: Palmer, M., C. Bonial, D. McCarthy. SemLink+: FrameNet, VerbNet and event ontologies. – In: *Proceedings of Frame Semantics in NLP: A Workshop in Honor of Chuck Fillmore (1929–2014)*, Baltimore, Maryland USA, June 27, 2014. Association for Computational Linguistics, pp. 13 – 17.

- Ruppenhofer et al. 2016: Ruppenhofer, J., M. Ellsworth, M. R. L. Petruck, C. R. Johnson, C. F. Baker, J. Scheffczyk. *FrameNet II: extended theory and practice*. International Computer Science Institute, Berkeley, California.
- Tonelli, Pighin 2009: Tonelli, S., D. Pighin. New Features for Framenet – Wordnet Mapping. – In: *Proceedings of the Thirteenth Conference on Computational Natural Language Learning (CoNLL'09), Boulder, USA*, pp. 219 – 227 .

THE ROLE OF THE INSTRUMENT AND ITS SYNTACTIC REALISATION WITH VERBS EXPRESSING USE OF VEHICLES

Svetlozara Leseva^a, Ivelina Stoyanova^b

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences^{a,b}

zarka@dcl.bas.bg^a, iva@dcl.bas.bg^b

Abstract. The article explores two subclasses of the semantic class of verbs of human activity, namely verbs denoting the use of vehicles, as well as the semantic frames that describe the two main perspectives at these kinds of situations: the Operate vehicle frame, which involves a Driver who controls the vehicle and the Ride vehicle frame, which involves a Theme that moves by means of the vehicle without having control over it. We study the syntactic realisations of the frame elements of each frame. The focus is on the frame element *Vehicle* (as a subtype of *Instrument*) and its various realisations when combined with different verbs and other frame elements. The analysis is based on examples from Bulgarian and English.

Keywords: *verb semantics; instrument; vehicle; WordNet; FrameNet*

Svetlozara Leseva, Ivelina Stoyanova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria